

Karácsony Sándor

A magyar nevelés jövője: nevelési reform Az új nevelés lehetőségei a magyar nevelők gyakorlatában¹

1942

1.

■ A kérdés izgató. Idején való is. Izgató, mert első pillanatban megoldhatatlannak látszik. Kísérletezni, reformokat megvalósítani egy természeténél és helyzeténél fogva érthetően konzervatív jellegű szervezetben. Jogosult, hiszen minden propaganda el kell hogy legyen készítve kibocsájtatott váltóinak vagy a prolongálására, vagy egyenesen a kifizetésére: mutasd meg, hogy a szavaid mögött reális valóság rejlik. Idején való, mikor már minden nagy elv részleteire bomlott, a kísérleti anyag, mint meglevő állapot, majdnem teljes egészében kibontakozott előttünk, az irodalom standard műveit úgyszólván hiánytalanul ismerhetjük.

Képzelnék csak magunkat valamely elszigetelt, de változó, megértő, mindennekeftől pedig törekvő pedagógus lelkivilágába. A kezdettől fogva benne nyugtalanító vágy formát öltött, fogalomruhát kapott: igen, igen, ez élt bennem mindig, csak nem tudtam, hogy nem vagyok egyedül, és azt akarom, amit az időnek teljessége és a mindig örökgy pedagógiai akarat. A módszeres eljárások megbeszélése fájdalmas irigységet ébresztett benne. Az az érzése, hogy pályája kezdetén merészelt kezdései ezek, csak szerencsésebb körülmények között egészen végiggondolva és megmagyarázhatatlan bátorsággal meg is valósítva. Aztán eszébe jutnak saját helyzetének negatív alkotóelemei. Meg nem értő *szülők*. Másoktól toborzott, útközben megromlott és most már a szó legigazabb értelmében „nehezen nevelhető” *gyerekek*. Tradíció, mégpedig reakciós tradíció megülte *iskola* (ilyenkor leginkább régi vágású kollegákra gondol). A mindezeket alázatosan kiszolgáló, aktaszerűen elintéző, merev szigorúsággal őrző és adóhivatali pedantériával bekasszáló *felsőbbség*. Kétségbeesik, és rezignál. Úgy gondolja, jobb lett volna a tudás fájáról sem ennie, ha a halhatatlanság fája előtt lángpallos állja a vártát.

Kötelességünk ezeknek az Ádámoknak megmutatnunk, hogy minden ilyen irgalmatlan angyal mindenkor csak

luciferi káprázat, tehát a mi esetünkben sem egyéb. Nincs külön tudás fája és időtlen időségek fája, hiszen az igazi tudás annak is tudása, hogy tér és idő végtelenek, paragrafusok és rendszerek pedig fölöttébb végesek. A pedagógiai reformok mindig pedagógiai gondolkodású emberek elszánt akaratán múlnak. Az új iskolát keresed, jóember? Ott van (vagy ott nincs) a te osztályodban, a te órádon, ma nyolctól kilencig vagy holnapután tíztől tizenegyig. Annyira így van ez, hogy az alább következő sorok csak azért nem fölöslegesek, mert a félénk természetű emberek rendszeresen nem a sötétől vagy az ismeretlen veszedelmektől félnek, hanem az egyedüllétől. Mi senkit a sötétségtől és az ismeretlen rémekről megvédelmezni nem tudunk, és nem is akarunk. (Az úttörők lelkiállapota nem ismeri sem az életbiztosítást, sem a nyugdíjjogosultságot.) De akit az egyedüllét sivársága megbénít, azt szeretnők megvigasztalni és bátorítani, hogy nincs egyedül, nincs is olyan nagyon sötét, és „de strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat”.²

2.

Mindjárt a kezdet kezdetén szeretnénk nagyon komolyan kijelenteni néhány dolgot annak a biztosítására, hogy olvasóinkkal félreérthetetlenül egy malomban örülünk. Először is. Nem minden elégedetlenség szent, nem minden kísérletezés öntudatos, nem minden reform szolgálja a jövőt, nem minden forradalom haladó tendenciájú, nem minden engedetlenség a zseniké, nem minden szeretet fakad szolgálatosság ösztönéből, és nem is minden pedagógiai gondolkodás bizonyul az idő mérlegén okvetlenül csakugyan annak. Ez az egyik megszorításunk. A másik, nem kevésbé szigorú, eleve való kijelentésünk pedig az, hogy bármennyire lehetségesnek tartjuk az új nevelés elveinek megvalósítását a mai magyar köznevelésben, *salvus conductust*³ senki számára biztosítani nem tudunk. Elvégre azt, hogy minden baj nélkül meg fognak érkezni, Kolumbusz Kristóf egyedül maga tudta (és – mint utóbb kiderült – maga

sem jól tudta). Az úttörők útjára éppen az a jellemző, hogy töretlen út.

Föltéve most már, hogy valakinek a pedagógiai gondolkozása megalapozott, céltudatos és módszeres, adottsága haladó szellemű, akarata elszánt – a magunk részéről még csak egy tanácsot adhatunk neki indulás előtt: apellálunk egészséges *valóságérzésére*. Tényeket nem szabad kifelejteni a számításból. Jézus Krisztus, szempontunkból a világ legnagyobb újtója és pedagógusa, a kánai menyegzőben hideg józansággal állapítja meg: még nem jött el az én időm, és bort ad a násznépnek, nem a hegyi prédikációt mondja el nekik. Ilyen letagadhatatlan tények rövid összefoglalásban a következők:

1. *A mai magyar középiskola toborzása egészségtelen.* A kvalifikációs törvény olyanoktól is érettségi bizonyítványt követel, akik nem törekszenek, nem is valók szellemi életre. Egy merőben agrár jellegű, falu-, sőt tanyalakó ország iskolapolitikáját iparos, kereskedő, város lakó országok mintájára építi ki. Sajátos történelmi tanulságait hallatlanná teszi. Mireánk ez a három szempont csak annyiban tartozik, mert három oldalról nagy magyarózó fénnel és erővel mutatja, hogy megvalósítandó ideáljaink közege, a magyar diák, „nehezen nevelhető” anyag. Bizonyítványt akar. Eljött, mert közelből jött, és könnyűszerrel eljöhett. Bejött a kapun, mert beengedték. Azt, aki tanulni akar és tud, lehet, kint rekesztette a paragrafus vagy a tanya térbeli és időbeli távolsága, ha pedig bekerült, leterrorizálja a véletlenül rekrutálódott többség, amely célkitűzésében nem akar, adottságainál fogva megképtelen is komolyan „ideális emberré” lenni.

Ezt a tényt csak egyetlen erő birkózhatja le: a legtisztább, legtörhetetlenebb *pedagógiai hit*. Tagadni, tudomásul nem venni, a színvonalát elismerni és leszállani hozzá számtalanszor elkövetett, következményeiben mindenkor végzetessé vált, számunkra tehát nem ajánlható tévedés volna. Így van, megvan, számolnunk kell vele. Akik a helyzetet tisztán látják, csak úgy helyezkedhetnek el benne, ha hisznek az ember, sőt az emberiség nevelhetőségében. Lehet, hogy a középiskolások nagyobb percentje oda nem való, másod-, sőt tizedrangú „anyag”, negatív ható erő a nevelés munkájában, egy szóval mondván: „rossz” gyerekek, de akkor is úgy lettek azokká. Még átöröklött tulajdonságaik is történelmi folyamat produktumai. Az optimista pedagógus abban a pillanatban, ahogy ezt belátta, átalakul. Ettől kezdve minden, amit csinál, a szolgálat pedagógiája, beteg diáksággal szemben csupa lelki higiéné, preventív és gyógyító intézkedés. A hetedízigen sújtó átok ezerízigen áldó irgalommá szelődik a szeretet fényében és melegében.

Azokat a lelkeket, akiket eddig jórészt negatív hatások elbutítottak és eldurvítottak, az iskolában érzék az első pozitív hatások. *Ezt nem tiltja semmiféle előírás, szervezet vagy felügyelet.* Igaz, hogy előírni sem lehet.

2. A másik letagadhatatlan tény, hogy *a magyar középiskola nem lehet másforma, mint a fenntartói*: a magyar állam és a magyar egyházak. Ezek ma központosítani akarnak.

Ezt a tényt is bajos volna tagadni. Márpedig, ha tény, következképpen folyik belőle, hogy sem az állam, sem egyik egyház sem enged meg az iskoláiban saját ideáljaival és célkitűzéseivel ellenkező munkát. Itt kap szóra a legerősebb pesszimizmus: de hát akkor mitévők legyünk? Abba hagyjunk minden szépet és jót? (Mert könnyű belátni, hogy a szabadság vezetőgondolatából ered nálunk minden.) Vagy próbáljunk ötven százalékra kiegyezni valahogy? (Az ellenfél erős, biztos a dolgában, nem alkuszik.) Esetleg hazudozzunk, föld alatti politikára adjuk fejünket? (Lehet-e a legnagyobb ideálokat ezen az úton is, ilyen eszközzel is szolgálni vajon? És meddig tarthat ez az álarcosdi?) Vállaljuk a mártírium töviszorosóját? (De célravezető-e? – eltekintve attól, hogy gyarló emberektől emberfeletti áldozatot kívánni sohasem lehet intézményesen.)

Ha optimisták tudtunk az imént lenni az emberiség nevelhetőségével szemben, tudjunk most egész szívvel hinni saját ideáljainkban, a tiszta érzelmekben, a világos tudásban, a jóság mindent legyőző hatalmában. És vegyük észre, hogy ezeknek az ideáloknak hűséges szolgálatában és kincseiknek engedelmes kiszolgáltatásán túl már feleslegesek az aggodalmak. Ami az anyagi világban a pénz minden ajtót kinyitó, minden akadályt elhárító erejéről közmondásszerűen köztudomású, igaz marad az értékek hatalmára vonatkoztatva a szellemi világban is. Gazdag ember, hatalmas ember. A hatalmas ember pedig ne féljen.

Van a központosító és hatalmaskodó politikának a gondolatmenetében egy önmagán túlulató hiba, amely hiba persze csak e politika külön világában tekinthető annak. A Zauberslehrling⁴ minduntalan megisméltódó tragédiája ez: megindíthatom a söprűt, de megállítanom nem lesz többé módomban. A központosító gondolkodás nagyon jól tudja, hogy kulturális tekintetben korszerűen és mintaszerűen felfegyverzett, engedelmes, vitéz, kiképzett hadseregre van szüksége. De azt már nem látszik tudni, hogy a korszerűség és mintaszerűség kizárja a szervezetek mechanizmusát és az engedelmisség antidemokratikus formáit. Az advocatus diaboli⁵ nem hallgat el a kellő pillanatban, s nem adja meg magát saját meggyőződésén innen. A modern katona nem a régi

schwarmlinie⁶ dróton rángatható „Plänker”-je⁷ többé, hanem a rohamszázad egyéni iniciatívára elkötelezett és egyben feljogosított egyénisége. Ennek az érdekes küzdelemnek kézzelfogható bizonyítéka – nagyon aforizmásan hangzik éppen azért – a hivatalos Tantervnek és Utasításainak a szellemében rejlő szöges ellentét. Ha valaki a Tantervet az Utasítások szellemében hajtja végre, teljesen szembehelyezkedik esetleg saját iskolája közgyakorlatával, de sem lelkiismeretén erőszakot tennie nem szükséges, sem a törvényes rendelkezésekbe ütköző cselekedetet nem kénytelen elkövetni. Ismétlem: ennek a humoros helyzetnek nem valami, az Utasításokat talán előntő túlzott reformvágy az oka, hanem az a kényszerhelyzet, amelybe századunk feltétlenül belesodorja mindazokat a konzervatív intézményeket, amelyeknek tradíciói *nemesen* konzervatívak (és nem reakciósak), ha a siker valamelyes reményével akarják az idő szerintük túlságos gyorsan száguldó iramát valamelyest lassítani.

Nagyon egyszerű ezek után a tanácsunk. A modern pedagógusoknak a gyakorlatban egy a feladatuk: *hajtásák végre komolyan és lélekből a hivatalos tanterv hivatalos utasításait*. Nem lesz a munkájuk könnyű munka, egész munka sem, jól tudom. De az egyetlen lehetséges munka lesz. És még egy valami lesz, engedjék megjegyezni azokat, akik nem a jelennek és nem szemmel is felmérhető sikerekért dolgoznak: az egyetlen út és mód lesz, amely a nemesen konzervatív magyar iskolát saját tradícióinak, jelenvaló értékeinek és jövő lehetőségeinek mennél nagyobb és mennél öntudatosabb megbecsülésére rászoríthatja. Minden más egyéb út forradalom, s aki forradalmat akar, ne kérjen (hiszen amúgy sem fogad el) tanácsokat.

3. A harmadik tény az, hogy *maga az intézmény reformokra szorul*. A tanterv, a tankönyv, a módszer, az iskola egész kulturális és civilizatorikus berendezése. Azok sóhajtoznak emiatt különösen, akiket az iskolapadok, az osztályozás, a kötelező könyv nélküliek, a tankönyv megállapításai vagy szemelvényei, egyes tárgyak meghatározott óraszám, tanmenete, az iskolai és az iskola körüli köztudatban kialakult rangja (rajz, ének) gátol reformtörekvéseikben. Attól félek, ők éppolyan rabjai a saját ideológiájuknak és verbalizmusuknak, formáiknak és rendszerüknek, mint maga az iskola a maga szellemének. Különben tudniuk kellene, hogy *egyetlen reformra van szükség: a megromlott pedagógiai alapviszony helyreállítására*. Ezt az alapviszonyt legelméebben az első osztályos *Liber Sexti*⁸ fejezi ki, ezt mondván: Remmius educat Sextum.⁹ (Ma Remmius „kiképzí” Sextust, Sextus pedig – bakanyelven – igyekszik mennél alaposabban „meglógni” a kiképzés elől.) A főt említett elemek nem

reformálhatók meg a pedagógiai alapviszony gyökeres reformja nélkül. Tessék megnézni, mivé lett az elemi iskolai „olvasmánytárgyalás” a legtöbb helyen, mindenütt, ahol lélek nélkül hajtották végre. A lélek pedig minden börtönt és bilincset széjjeltör. Egy bizonyos, és itt a helye és ideje, hogy nagyon hangsúlyozottan kijelentsük. *Az átalakult pedagógiai gondolkodás csak akkor válhatik közvéleménnyé és reformszülő erejűvé, ha nagy koncepciójú*. Kisebb-nagyobb veszteségeket előre belekalkulál a számításába. Igényli a repülőgépet, de tojásszedő kordéra is hajlandó felülni, ha másképp nem juthat előbbre. Türelmes a lassúbb észjárásúakkal szemben. Nem válogató az eszközökben, amit nem a szokásos értelemben mondok, hanem azt értem alatta, hogy nagy koncepciójú ember példának okáért a modern magyar irodalmat – szükség esetén, ha másképp nem lehet – a *Halotti beszéd* kötelező nyelvi elemzésén és könyv nélküli bemagoltatásán keresztül is meg tudja éreztetni és szerettetni. Világért sem akarom ezzel tagadni azoknak a keveseknek irigylésre méltó helyzetét, akiknek több is, a legjobb is szabad (egy-egy kísérleti vagy magániskolában), de nem ismerhetem el sem intézmény, sem eszközök, sem módszer prioritását ott, ahol a nevelő lelkiület döntő, sőt egyedüli fontosságáról esik éppen szó.

3.

Remmius educat Sextum. A katedréről azonban csak tanítani lehet. A pedagógiai alapviszonyt jelenleg az zavarja, hogy nem őszinte. Ha azt akarom, hogy újra az legyen, szálljak le a katedréről. Szálljak le azért, mert a katedréről csak osztályt látok, tömeget, és csak tömeglelket ismerhetek meg. Akár X., akár Y. „felel” az órán, az osztály lelke beszél belőle. Pedig a nevelés fő célja mégiscsak X. vagy Y. Az egyén. Több. A személyiség.

Ez az egyén ma tudva-tudatlan csal. Mégpedig nemcsak a nevelőjét csalja, hanem az egész világot. Az iskolában bent a tanuló társait és saját magát is. Első feladatom vele szemben, hogy mindenáron őszintévé tegyem. Mindenáron, tessék ezt nagyon mélyen megérteni, inkább tudjon kevesebbet, de legyen őszinte. Az őszinteség hiányának oka mindig lelki gátlás. A nevelővel szemben *félelem*, a társakkal szemben *presztízs*, saját magával szemben *önérzet* kérdése. Egyetlen orvossága van: a szabadság. A modern magyar tanárnak az elkövetkezendő évtizedekben mindennél előbb való feladata: felszabadítani a négyes rabságban szenvedő magyar diákot. A tanárral szemben az *önkormányzat*, a tanuló társakkal szemben a *közösség*, önmagával szemben az *önállóság*, tennivalóival szemben pedig az *életszerűség* jelenti a szabadságot. Az

új nevelés ideáljai ezek mind, és szinte maradék nélkül fedik egymást.

Vigyáznunk kell azonban ezekre a fogalmakra, mert könnyű őket félreérteni. És szokás is őket félreérteni a gyermekek századában. Amikor az imént hangsúlyoztam a mindenáron való őszinteséget, értékes őszinteséget értettem alatta. Van ti. különösen a pubertásnak egy szívesen vetkőző korszaka, amelynek az őszintesége, különösen a felelőtlen őszintesége nem sokat ér. Ebből a szempontból a gátlást mindig arrafelé kell megszüntetni, hogy: őszinte leszek, hiszen semmi rossz ebből nem származhatik rám nézve, és sohasem arrafelé, hogy őszinte leszek, hiszen úgysem kapok semmi büntetést. Éppen ezért igazi őszinteséget csak egyetlen – igaz, hogy megtanulhatatlan és csak spontán jövő – pedagógiai eljárás mód érhet el: *a szeretet*. (A szeretet és nem a szerelem. Az a szeretet, amely ad, és nem az, amely igényel. Utóbbi nagyon veszedelmes, pedig elég gyakori jelenség mindenféle iskolában. Még a Magyar Cserkészszövetség Vezetőkönyvébe is belekerült, ilyen megfogalmazásban: a jó parancsnok a maga képére és hasonlatosságára formálja a csapatát.)

1. A szeretet lassankint rájön, hogy az iskolából hiányzó életszerűséget csak egy okvetlenül megvalósítandó és még az adott kedvezőtlen körülmények között is megvalósítható *életközösség* adhatja meg. Erre az életközösségre tanulás közben az osztályközösség nagyon jó, de nem elégséges alkalom. Nem tudom, ha az új nevelésnek nagyobb szerepe lesz az iskolában, hogy alakul majd a helyzet: ma még a nevelőnek más alkalmakat is fel kell használnia az életközösség megteremtésére óráin kívül. De ilyen alkalmak bőven vannak, csak meg kell találnunk őket. A tízperc, a hazamenés, a kisebb-nagyobb kirándulások, az ifjúsági körök, a szülőkkel való találkozás, szülői értekezletek, cserkészlet, különösen a cserkész tábor. Még csak azt sem akarom ezzel mondani, hogy a nevelő minden szabad idejét foglalja le, de annyit igenis szeretnék mindenkinek a figyelmébe ajánlani, hogy évenként egynehányszor látó szemmel nézzen körül a folyosókon, az iskolaudvaron, az iskolához közel eső nyilvános téren, vigye ki az osztályát ne csak tanulmányi kirándulásra, hanem egy-egy délutánra szabad levegőt is szívni, játszani is, látogassa meg az önképzőkört (ne szóljon bele, másnap se tegyen rá megjegyzéseket, csak nézze meg, mit csinálnak maguk szabadjárá), és lehetőleg még akkor is töltsön néhány napot cserkész táborban, ha nem cserkész tisztt. Ezekben a helyeken ismerheti meg tanítványainak értelmi életén kívül érzelmi és akarati világát is a maga egészében. És még mindezen túl jól teszi, ha

állandóan érintkezik rokonsága vagy környezete indifferens diákságával, olyanokkal, akik nem tanítványai, mert különben hamis képet nyer a diákvilágról, hamis alapon Fellegkakukvárát építi meg maga körül. A különféle ifjúsági egyesületeket, konferenciákat, nemzetközi szabad összejöveteleket is jó, ha megismeri, amennyiben módjában áll. Ez utóbbi alkalom azonban már csak új színeket hoz a többihez. Nem az alkalmakon és módokon múlik. Az elv megvalósítása a fontos: az életközösségé. Akinek ez az órán sikerül, az közelítette meg legjobban az ideális helyzetet, mert a nevelő egyetlen igazi területe az óra.

2. A szeretet életközösséget teremtett maga körül: megkezdődhetik a munka. Az első pozitív lépés az *önkormányzat* jegyében történik, hiszen a pedagógiai alapviszony megromlásának a mérge legtöbb esetben a félelem, ezt kell először kitudni a közös munkából. A félelem négyes irányú: félek, hogy a tanárom árt nekem (megbüntet, megbuktat), félek, hogy a társaim okoznak bajt (kinevetnek, lenéznek, megelőznek), félek, hogy a *tanulnivalóm* rossz (nehéz, unalmas, ok nélkül és cél nélkül való), és félek, hogy önmagam nem állom meg a helyem.

Ma ezek közül a fantomok közül a középiskolában a tanulnivaló a legnagyobb mumus. Mire való a nyelvtan, a latin, a matematika stb.? Ennek az az oka, hogy gyermekek előtt gólyamesével szokás előállani ezen a téren is. Féljük a kicsiket az igazságtól, abban a hiszemben, hogy még nem bírná el az eszük. Ez elgondolásában kedves, kivételében azonban elhibázott szolgálat. Mese közben fűzfapoétáknak bizonyulunk, mert a képeink világa zavaros, s így nincs a mesénknek szimbolikus ereje. Ha azt mondom: a latin kell az általános műveltséghez, olyat mondtam a gyermeknek, amit nem lát, mert nem képszerű, tehát meg sem tud érteni. Ha azt mondom neki, egész kultúránk a latin-görög kultúrán alapul, tehát ezért közelebből meg kell ismerkednünk vele, igazat mondtam neki, de nem az ő képzetvilágában mozogtam. Ha azt mondom, hogy az orvosoknak latinul kell írni a receptet, egy nagy csomó jogi kifejezés latinul van, a papok latinul miséznek, a *Vulgata*¹⁰ is latinul van írva, a tudósoknak a latin múlt miatt kell érteniük a latin nyelvet, gólyamesét mondtam, mert csak valami olyat magyaráztam meg, mint a gólyamese a születés titkából, hogy ti. a kisbaba nem volt itt, és most itt van. A leendő katonatisztet, gazdálkodót, művésznövendéket, mérnöki kart pedig egyáltalában nem sikerült megnyugtatnom. A latin tanulmány: plasztikus történet szemlélet. Ez az igazság. Valami olyat kell mesélnem, ami ezt az igazságot maradék nélkül és kertelés nélkül szimbolizálja. Nehéz itt tanácsot adni, de talán nem is szükséges. Illusztrációképpen írom

ide, hogy én a magam tanítványainak az aratókkal való esetemet szoktam elbeszélni. Télen halt meg édesapám. Következő nyáron „csóvázáskor”¹¹ történt. Én egy darab búzaföldet az országútnak véggel csóváztam, teljes jóakarattal azért, hogy mindenkit egyformán érjen kár, ha csütörtök hajnalban a vásáros szekerek etetnek az ételből¹² vagy egy-egy kaparékkévét¹³ felhajítanak a szekérre. Csodálkoztam, miért morognak ezért az emberek? Jóval később tudtam meg, hogy előtte való évben is az országútnak véggel fogták fel a földet a harmados kapások, köztük három törődött öregember, azoknak a gyengébb munkája ebben az évben csíkokat hagyott az életben (gurdint,¹⁴ vadbodzat stb.), s akiknek ezek a csíkok egész hosszában jutottak, zúgolódtak érte. Én ebből beláttam, hogy nem lehet a gazdálkodást egy bizonyos év januárjában elkezdni, a gyermekek is belátták azt, hogy a múltat részleteiben is meg kell ismernie annak, aki a jövőt akarja szolgálni.

3. Ezt a kis kitérést azért kellett tennünk, hogy az első lépésünk elhibázott vagy elhamarkodott ne legyen. *Munkaprogramot* kell felállítanunk az egész nyolc esztendőre. Ezzel elejét vesszük annak, hogy értelmetlenül, muszájból, mechanikusan tanuljanak a gyermekeink. Erre két-három órát rá kell szánunk, s a tervet közösen kell kiegészítenünk. Csak azt fogjuk tanulni, ami igazán szükséges. Természetesen minden szükséges lesz, amit a tanterv előír, ha ügyesen és gyermeknyelven megvilágítjuk azt a végcél, amely fele törekszenek, ha gimnazista- (s leendő egyetemista-) életre adják a fejüket. Aztán megállapíthatjuk, mennyi esik ebből a programból erre az esztendőre és erre a hónapra. A szeptemberi adagot felírjuk részletesen, és úgy adagoljuk óráról órára. Azt is meg lehet tenni, hogy különösen nehéz napon kevesebbet, könnyű napokon többet veszünk, helyesebben vétetünk fel az osztállyal. Itt az egészséges szabadság elve a fontos, nem a módszer hol ilyen, hol olyan „fogásai”. Azt is fölösleges talán mondanom, hogy a munkaprogram egészen más a második és a nyolcadik osztályban. Az én második osztályomban példának okáért a legnevelőbb hatása azoknak a szeptemberi lelkesedésben korlátlan mennyiségben elvállalt és felvett verseknek volt, amelyeket év közben, mikor a kéthetes és havi határidők közeledtek, éppen az én jóakarátú tanácsomra apródonként elhagyogattunk. (A végén alig maradt több, mint a hivatalosan is előírt anyag.)

Munkanaplónk az osztálykönyv volt, amely minden mumus voltát elvesztette azáltal, hogy „a mi közös könyvünk” lett, az osztályé meg a mienk, tanároké. Nagyon egyszerűen vált azzá, mielőtt beírtam volna az anyagot, mindig megkérdeztem: mit is kell ma elvégeznünk?

Vagy: ugye, gyerekek, most ez s ez következik? Tudván azt, milyen gyönyörűség a titkok titkába belenézni, néha, a padok közt hátulról rászóltam egyik-másik fiúra: ugorj csak, olvasd meg, hányadik magyaróránk már ez húsvét óta? Szem elől így vittem be – ez lévén a szabály nálunk: eredd, vidd be a tanári szobába, hogy az igazgató úr akár-mikor utánanézhessen annak, amire kíváncsi. (Tehát nem tielőletek biztonságba, hanem az ő rendelkezésére!)

Az osztályozás és fegyelmezés méregfogát is ki lehetett venni. Először is azzal, hogy az év elején megállapodtunk közös megegyezéssel, mit jelent nálunk, ebben az osztályban, a mi munkamódszerünknek és célkitűzéseinknek megfelelően jelesnek, jónak, elégségesnek lenni. (Nem kell félnünk színvonalcsökkenéstől. „Nálunk” olyan borzalmas nehezett jelentett jelesnek lenni, hogy rendszeren én könnyögtem egy kis enyhítésért.) Aztán megkérdeztük, ki akar jelest vagy jót. Feleléskor vagy egyéb hasonló áttekintés alkalmából aztán mindig lehetett erre a két tényre hivatkozni. Te magad milyennek ítéled a teljesítményedet: megfelel-e az év elején felállított cenzus szerint annak, amire magad vállalkoztál? Hát az osztály milyen véleményen van? Óh, az önkormányzat nagyon jó, de nagyon kétélű fegyver.

A tanulás és fegyelmezés mellett másra is jó. Megtanít egy kis közösséget egészséges közvélemény kialakítására. Felnőttjeink között hány olyannak van szavazati joga, aki nem tud vele élni, és odaadja esetenként egy-egy tál lencséért. Miért? Mert sohasem tanult eszmét cserélni, véleményt nyilvánítani, közéletet élni és többek között: szavazni.

Osztályozás és fegyelmezés közben újabb szükségletek egész sora támad. Kiderül, hogy sokan az osztályban meg fognak bukni, ha valami nem történik. Miért? Nagy találgatás. Az egyéni lustaságon és otthoni bajokon túl két keserves eset okoz nagy riadalmat. Van, aki elmaradt már, vagy betegség, vagy amiatt, mert eleinte ügyetlen, lusta, kedvetlen volt. A másik az ellenkezője: az arra nem valóság. Ez a kettő szervezi meg a *csoportokat*, s löki szinte észrevétlenül és ellenállhatatlanul a legarravalóbbakat az élre. Az egy csoportbeliek szinte becsület dolgának tekintik, hogy aki nem tehet róla, hibában ne maradjon, aki pedig polgárba való, ne sokáig gimnazistáskodjék hiába. Van olyan a csoportban, aki a szoba-konyhás lakás konyhájában (a szoba ki van adva) a zsúfoltság miatt nem tud tanulni (baj van a villanyfogyasztás körül is). A különszobás csoporttag meghívja magához délutánonként közösen tanulni. A másik egyszerűen csak nem értette eleinte a latint, de ezen lemaradt. A *csoportvezető* különórán tanítja, míg el nem éri a többit. A harmadiknak egyszerűen csak azért jó a csoport, mert magára hagyva nem

igyekeznék, így meg egészen tűrhetően végzi a dolgát. Az oda nem való gyerek pedig apródonkint magától rájön, hogy nem sok keresnivalója van a csoportban, s minden keserűség nélkül kimarad, átiratkozván a polgári iskolába. Azt beszélnek, hogy a csoportvezető két ízben is járt ebben az ügyben náluk, s másodszor a papa is belátta, hogy így lesz talán mégis a legokosabb.

A csoport lassankint összeszokik. A tanulási közösségből életközösséggé tágul. Együtt járnak kirándulni, vásárnaponként múzeumba, ha nem együtt vakációznak, leveleznek egymással. Arra a hírre, hogy a másik csoportban mindenki tud úszni, az úszni tudók trenírozni kezdik az úszni nem tudókat. Közben amatőr-fotográfus-klubba alakulnak, mert ehhez meg amazok nem értenek. Klikké azonban sohasem válhatnak, mert azt az osztályközösség nem engedi.

4. Három gátlás ezzel elmúlt. A tanulnivaló „az életnek szól”, a társak barátokká váltak, a tanár úr is jó barátunk bizonyult. Régen megszűnt mumuskodni a lelki gátlás. Megölte a szabadság egy másik kritériuma: az *önálló munkamódszer*.

Pedig ez is meg volt valósítható, nagyon egyszerűen és legális keretek között. Nem kellett más hozzá, mint a *problématudat felkeltése*.

Kissé nehéz dolog, de nem azért, mintha csakugyan az volna, hanem azért, mert gyermekeink nagyon rosszul vannak nevelve. Csupa kis rabszolga vagy kis zsarnok. Tartalmas kérdései sem az egyiknek, sem a másiknak nincsenek. Az egyiknek „hallgass” a neve. Régen megszokta már, hogy vagy egyáltalában ne csodálkozzék semmin, ne vegyen észre semmit, ne támadjanak gondolatai, vagy ha igen is, vesződjön vele maga, esetleg temesse el, tegye félre jobb időkre. A másik szeszélyes, zabolátlan, ide-oda röpködő figyelmében, érdeklődésében és kérdészuhatagában egyaránt. Aki tud is kérdezni, természetesen ügyetlenül és dadogva kérdez.

Első feladat: *mindenkit megszólaltatni*. Ez nem csak az órán történik, hanem házi feladatok útján. A házi feladatok ti. nem egészen hasonlítanak az iskolaiakhoz. Nem annyira dolgozatok, mint inkább *tesztek*. És nagyon sokfélék. Semmi esetre sem mindig írniaivalók, ellenben nagyon sokszor rajzok. Mégpedig spontán rajzok. Néha nem is az a fontos, amit tárgyalnak, hanem az az elvégzett munka, amit jelentenek. Különösen megfigyeléseknél.

Még a fejét sem kell túlságosan törnie az embernek témákon. Mikor arról van szó, milyen fontos a hű és pontos megfigyelés, utána csak úgy dőlnek a tanácsok, hogy lehetne ezt gyakorolni is. „Kimjátékkal,¹⁵ mint a cserkészek.” „Álljunk meg X. kirakata előtt, nézzük öt percig,

menjünk haza, ebéd után írjuk le, mi volt a kirakatban.” „Vagy rajzoljuk le, az még érdekesebb lesz.” „Most rögtön nézzük meg, ki emlékszik jobban a Baross utca jobb vagy bal oldalára, milyen üzletek vannak rajta.” „Írjuk le, hogy szokta a vezető a kocsit vezetni.” „Játsszuk el, az érdekesebb.”

Mikor aztán – ki-ki a maga megfigyelő, kombináló játékos, szavaló vagy mesélő anyanyelvén – mindenki megszólalt, könnyű a nyelveken szólást élénk iramban tartani, fejleszteni és főképpen vezetni is. Különösen a pubertálónál, akiknél a problématudat előtérbe jutott. Van egy szó, egy kérdőszó, amely a mi nevelőmunkánkban nem szokott jelentőségének megfelelő mértékben alkalmazást nyerni. Ez a kérdő névmás: miért? Pedig ez csak jelentéktelen időt rabolna el, és a mi halott iskolánkat egészen felélesztené. Mi készen adjuk az anyagot a gyermekeinknek, és azután nem gondoskodunk róla, hogy a megtanult ügyesség elfoglalja szerepét valóságos életében is.

Ugyanaz a kis öcsém, aki kegyelemelégiséget kapott az iskolában az első évben algebrából, eksztázisos örömben égett, mikor rájött, hogy az elsőfokú, egyismeretlenű egyenlettel minden, „hova mentek ti száz ludak, nem vagyunk mi százan”-szerű ún. számrejtvényt meg lehet fejteni. S egész délutánokat elmatematikázott önként, egyedül.

Az is baj, hogy a tanár úr rendszeren „előad” magyarázat közben, mint az egyetemi tanárok, s szereti, ha lélegzetvisszafojtva hallgatják vagy gyorsírással jegyzik a szavait. Írjuk fel a négyzetes egyenlet általános alakját – szokta mondani. No, most szorozzuk át az egészet 4a-val. Adjunk hozzá és vonjunk ki belőle b² per 4-et stb. stb.

Olyan egyszerű volna pedig azt kérdezni: hány probléma áll előtted ebben az általános alakban, mielőtt a végeredményt kiszámítanád? Kettő: a négyzet és az ismeretlen. Sorrendben melyik sürgősebb? A négyzet. Mit kell vele csinálnod? Eltávolítom. Hogy? Négyzetgyököt vonok belőle. Igen, de azt csak teljes négyzetből lehet. Mi hát a dolgunk? Ki kell egészítenünk teljes négyzetté stb. stb. Megint nem tanácsot akarok adni, csak hangsúlyozni valamit. Azt, hogy a diákot nem az eredmények érdeklik, hanem a probléma. Ha önálló munkára akarom szoktatni, el kell érnem akármilyen úton-módon, hogy a feladatai megoldandó problémák elé állítsák, s nekem csak egy a kötelességem közben: ügyelnem arra, hogy a megoldandó problémák valóban megoldhatók legyenek vagy a közös munka közben azokká váljanak számára.

Akinek ez nóvum: figyelje meg a kísérletező, rejtvényt-fejtő, verselő, kritizáló diákokat. Különösen a rádióamatőröknél lehet ezt jól látni. Nem az a fontos a rádióban, hogy szól, hanem hogy megszólalt. Annyira nem az előb-

bi a fontos, hogy az ifjú amatőrök a már szóló rádión hamarosan túladják, s egyre újabb és nehezebb feladatok elé állítják magukat egy második, harmadik, x-edik készülék összeállításával és megszólaltatásával. Hallgatás közben sem a programszám a fontos, hanem az a titokzatos, csábító, ismeretlen és mégis füllel hallható csoda, hogy most Berlinből, majd Milánóból, néhány pillanat múlva Rigából jönnek a hangok...

4.

Ismétlem, az új nevelés minden elve megvalósítható a középiskola mai keretei között is. Talán nehezebben, körülményesebben, esetleg nem is olyan mértékben, mint következetesen keresztülvitt reform után, de mégis. A szabadságra nevelés minden akadályt legyőzhet, mert tiszta humánus, tehát embereken múlik. A nevelőmunkában pedig szervezeten, tananyagon, tankönyvön, módszeres eljárásokon túl a legfontosabb tényezők, a nevelő és a növendék: *emberek*. Ami meg emberi találkozásukat megelőzőleg rájuk ragadt, előítélet, átöröklés, mechanizmus, nagyon könnyen eltávolítható, és akkor akadály nélkül folyhatik a munka. A gátlások eltűntek, a szabadság szele életadó frissességgel csókolgatja a humuszt, amelyből csakhamar előtör, hogy a fény és melegség felé növekedjék, az örök csíra. Az élet.

Probatum est.¹⁶

JEGYZETEK

- 1 A reprint kiadás – KARÁCSONY Sándor: *Ocsúdó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia*. Szerk., utószó KÖVENDI Dénes, előszó DEME Tamás, Bp., Széphalom Könyvműhely, 2002, 357–367. – szövegének felhasználásával a tanulmányt Balogh Csaba szerkesztette és látta el jegyzetekkel.
- 2 Idézet Könyves Kálmán első törvénykönyvéből: „A bozorkányokról pedig, akik nincsenek, említés se történjék.”
- 3 Szabad oltalom; menedéklevel.
- 4 Bűvészinás; varázslótanonc.
- 5 Az ördög ügyvédje.
- 6 Rajvonal.
- 7 Csatár.
- 8 *Liber Sexti. Latin nyelvkönyv a gimnázium I. és II. / III. és IV. osztálya számára*. Szerk. FODOR Gyula, SZÉKELY István, Bp., Szent-István Társulat, 1909 és 1926 között számos kiadásban.
- 9 „Remmius Sextust oktatja.” A *Liber Sexti* leckéinek egyik „szereplője” a Kr. u. I. század első felében élt Remmius Palaemon római grammatikus, aki kiváló tanár hírében állt. A nyelvkönyvbéli tanítványai közé tartozik egy Sextus nevű fiú.
- 10 Szent Jeromos latin nyelvű bibliafordítása, amely a Kr. u. V. század elején készült.
- 11 Egy területet szalma- vagy szénacsutakkal (csóvával) kijelöl.
- 12 Búza(mező), gabona.
- 13 A kévéből kihullott kalászból kötött új kéve.
- 14 Leveles ágakból, vesszőkből épített búvóhely, kunyhó; itt: ágas-bogas bozótos.
- 15 A játékvezető a térképen egy területet körberajzol. A játékosok két percig megfigyelik a kijelölt részt, majd emlékezetből leírják vagy lerajzolják a lehető legapróbb részletig.
- 16 Kipróbált; bevált.